

Віктор Атаманенко

Острог (Україна)

ОПИСОВО-СТАТИСТИЧНІ ДЖЕРЕЛА У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ М.С. ГРУШЕВСЬКОГО

Вивчення різноманітних проблем джерелознавства історії України посідало не таке вже й помітне місце у науковому доробку М.С. Грушевського. Їх розгляд вчений часто виносив за рамки своїх досліджень. Це й зрозуміло: адже головним науковим завданням історик мав розробку найбільш занедбаних проблем минулого та створення узагальнюючих праць, в яких цілісно була б представлена концепція української минувшини. В той же час, як і кожен історик, М.С. Грушевський не міг залишити поза увагою окремі джерелознавчі проблеми у своїх конкретно-історичних працях.

На увагу М.С. Грушевського до таких проблем не могли не вплинути обставини його навчання та наукової діяльності до переїзду до Львова. По-перше, він здобував освіту та отримував перші дослідницькі навички під керівництвом засновника «документальної школи» В.Б. Антоновича. По-друге, можливо слухав його курс лекцій з джерелознавства. По-третє, перша публікація історика значною мірою була пов'язана з використанням подібних джерел і містила в назві сполучення «історико-статистичний нарис», створити який можна було на основі документів *статистичного* характеру. По-четверте, перші археографічні спроби були пов'язані і з такими групами джерел. Як результат, М.С. Грушевський одержав значний джерелознавчий та археографічний досвід.

Все це відобразилося й у подальшій археографічній діяльності М.С. Грушевського, включно з його планом видання джерел до історії України. В останньому на перше місце було поставлено саме описово-статистичні джерела. Основну увагу історик присвятив

люстраціям Галичини, при цьому відзначивши важливість видання й інвентарних описів, яких опубліковано недостатньо.

Можна говорити, що важливе місце в джерелознавчій спадщині М.С. Грушевського належить якраз джерелам описово-статистичного характеру. Вони були покладені в основу спеціального дослідження королівщин Галичини та Поділля, що з різною повнотою ввійшли і до «Історії України-Руси». Використовував вчений і опубліковані, як і архівні, джерела описово-статистичного характеру, які стосувалися й інших регіонів України.

При використанні та вивченні джерел описово-статистичного характеру М.С. Грушевський так чи інакше торкався таких, суто джерелознавчих, питань, як розуміння та риси, класифікація та склад, характеристика та інформативні можливості джерел описово-статистичного характеру.

М.С. Грушевський відзначив час, коли описово-статистичні джерела поширюються і починають посідати першорядне місце з точки зору місця в структурі джерельної бази та інформативних можливостей – XV ст. Розуміння їх ваги вчений пов'язував зі зміною в проблематиці (підходах) історичної науки. Використовуючи поняття «описи», він вказував на такі ознаки, як обліковий, правовий, статистичний характер. При виділенні їх характерних рис вказувалося на зв'язаність подачі матеріалу, точність та різноманітність свідчень. Вже перша публікація історика, присвячена українським замкам, починається з характеристики самих джерел – ревізій. Тут увага звертається на хід проведення ревізії, виділяються формалізовані та описові складові в джерелах. Це в сучасному джерелознавстві вважається обов'язковою складовою дослідження. Вчений порівнює характер інформації ревізій 1545 та 1552 рр., відзначивши для першої значну кількість побутових деталей та свідчень про адміністрацію та фінанси, а для другої – сухість свідчень. Для характеристики якості останніх М.С. Грушевський використовував термін «цікавіші», що свідчило про зосередження уваги на інформаційному потенціалі джерел в зв'язку з конкретно-історичною проблематикою досліджень. Для нього це проявлялося у широті змісту з наявністю даних про прибутки,

податки населення, поіменною реєстрацією людності. Важливість останньої він зазначав і для митної документації. Таким чином, можна говорити про те, що програма творення описово-статистичних джерел, на думку вченого, впливала не тільки на зміст, але й на їх структуру (ширші – сухіші, складені за жорсткою програмою, коротші). Певною мірою, висновком можна вважати те, що й менш цікаві документи дають багато матеріалу для внутрішньої, суспільної та побутової історії, який з інших джерел тільки крихтами можна зібрати. Не можна не згадати й точку зору вченого про більшу інформаційну насиченість українських описово-статистичних джерел порівняно з іншими частинами Речі Посполитої.

Для позначення описово-статистичних джерел М.С. Грушевський використовує поняття узагальненого (надвидового) та вужчого (видового) характеру. Першим можна вважати термін «описі», як офіційні історично-статистичні матеріали, іноді поєднуючи, правда, його з видовими. До останніх включалися ревізії, справоздання, квити, люстрації, інвентарі, податкові реєстри, квартова документація, реєстри прибутків тощо. Використання для позначення окремих категорій подібних з видової точки зору джерел оригінальних, сучасних відносно створення термінів має широке застосування в сучасному джерелознавстві.

М.С. Грушевський зробив цілком вірний висновок стосовно репрезентативності окремих груп джерел, відзначивши вищу якість першої люстрації (1564–1565 рр.) порівняно з наступними, велике значення інвентарів як історичних джерел. Він вказував, що такі документи лише частково для політичної історії, а першочерговими є переважно для внутрішньої, економічної історії (стан фінансів, оподаткування, економічний стан, правовий стан різних категорій населення, колонізація), а також (за наявності переліку населення) – для історії етнографії. Висловив свої думки вчений і стосовно хронологічної репрезентативності, зазначивши створення інвентарів королівщин з кінця XV ст., їх кількісне зростання протягом першої половини XVI ст. для Поділля і Галичини, а в поунійний час їх поширення і для інших регіонів України.

Дослідження М. С. Грушевського спиралися на широку джерельну основу. Але, вивчаючи в першу чергу конкретно-історичну проблематику, він дав цілий ряд цінних висновків джерелознавчого характеру. Вони значною мірою вплинули і на археографічну діяльність вченого. І якщо остання досить ґрунтовно досліджується українськими істориками, то характеристика його як джерелознавця, включаючи й розгляд методики опрацювання джерел різної видової належності, вимагає подальшого вивчення.

Список основних джерел та літератури:

1. Грушевський М. С. Барское старство: исторические очерки (XV–XVIII вв.) / М. С. Грушевський. – К., 1894.
2. Грушевський М. С. Історія України-Руси / М. С. Грушевський. – К., 1994. – Т. 5.
3. Грушевський М. С. Історія України-Руси / М. С. Грушевський. – К., 1995. – Т. 6.
4. Грушевський М. С. Про видання джерел до історії українсько-руської // М. С. Грушевський. Твори у 50-и томах. – Львів : Світ, 2003. – Т. 5.
5. Грушевський М.С. Архів Скарбу Коронного в Варшаві. Замітка археографічна // Твори у 50-и томах / М. С. Грушевський. – Львів : Світ, 2003. – Т. 5.
6. Грушевський М.С. Південноруські господарські замки в половині XVI століття // Твори у 50-и томах / М.С. Грушевський. – Львів : Світ, 2003. – Т. 5.
7. Бутич І. Михайло Грушевський: Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського / І. Бутич. – Львів, 1994.